

Publiekssamenvatting

Een publicatie over anti-institutioneel-extremisme

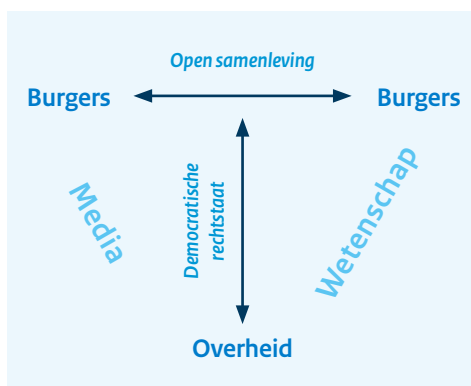
Deze publicatie gaat over het zogenoemde anti-institutioneel-extremisme. Het is van belang om in de samenleving de weerbaarheid hiertegen te verhogen. Daarvoor is het handig dat Nederlanders deze dreiging herkennen. Tegelijkertijd wil de AIVD eraan bijdragen dat overige vormen van kritiek tegen instituties niet als extremistisch worden bestempeld. Kritiek, protest en demonstraties tegen instituties - inclusief acties waar de grenzen van de wet worden opgezocht - zijn tenslotte essentieel voor het functioneren van de democratische rechtsorde.

De AIVD heeft een wettelijke taak om dreigingen voor de democratische rechtsorde te onderzoeken, zoals de dreiging uitgaande van het anti-institutioneel-extremisme. Het anti-institutioneel-extremisme is overigens geen onderdeel van het rechts-extremisme of andersom. Maar het onderzoek naar anti-institutioneel-extremisme gebeurt wel op basis van dezelfde uitgangspunten als het onderzoek naar rechts-, links-, en islamitisch-extremisme. Het doel is altijd om inzicht te krijgen in een dreiging, zodat anderen (beter) in staat zijn die dreiging tegen te gaan.

Deze publicatie is niet alleen bedoeld voor overheidsonderdelen, wetenschap of media, maar voor alle Nederlanders. Zowel de overheid als burgers zijn samen verantwoordelijk voor het goed functioneren van de democratische rechtsorde. De samenleving als geheel is aan zet om de democratische rechtsorde te beschermen tegen de effecten van extremistisch gedachtegoed.

Het beschermen van de democratische rechtsorde

Om te begrijpen hoe anti-institutioneel-extremisme een dreiging vormt voor de democratische rechtsorde, is het van belang om te weten wat precies bedoeld wordt met een democratische rechtsorde. De democratische rechtsorde is zowel een politiek systeem als een wijze van samenleven. Het gaat zowel om de verhouding tussen overheid en burgers (democratische rechtsstaat) als om de verhouding tussen burgers onderling (open samenleving). Daarbij gaat het ook om de onderlinge wisselwerking tussen de rechtsstaat en de samenleving, waar media en wetenschap een belangrijke rol spelen.

Figuur 1. Dimensies van een democratische rechtsorde

- **Democratische rechtsstaat**

De democratische rechtsstaat is het politieke systeem dat gebaseerd is op de vrijheden en rechten die in de grondwet zijn vastgelegd. Het gaat om regels waar de overheid zich aan moet houden om zo de vrijheden en rechten van burgers te waarborgen. Denk aan het verbod op discriminatie, vrijheid van meningsuiting, scheiding der machten, en het actief en passief kiesrecht. Onder die voorwaarden vertrouwt de bevolking macht toe aan de overheid, vanuit het geloof dat die macht in principe in ieders belang wordt gebruikt en wordt gecontroleerd door gekozen volksvertegenwoordigers. Daar hoort ook de overtuiging bij dat het in ieders belang is dat er onafhankelijke rechters, journalisten en wetenschappers zijn.

- **Open samenleving**

De open samenleving is de wijze waarop burgers met elkaar omgaan op basis van de democratische waarden en normen. Het gaat om het accepteren dat iedereen gelijkwaardig aan elkaar is en om het tegelijkertijd respecteren dat er onderlinge verschillen zijn. Daarbij is het van belang dat men erop vertrouwt dat we in Nederland met grote (menings)verschillen kunnen samenleven, zolang we de juiste afspraken maken met elkaar.

Anti-institutioneel-extremisme in Nederland

Sinds het begin van de coronapandemie zijn meer Nederlanders kritisch op de overheid en op wetenschap, journalistiek en rechtspraak. Het hoort bij een gezonde democratische rechtsorde dat mensen kritiek kunnen hebben op zulke instituties. Vrij en ongehinderd.

Tegelijk is een extremistische beweging ontstaan die bepaalde ingrijpende gebeurtenissen van de afgelopen jaren niet alleen verkeerd vindt of oneerlijk. Maar die zegt dat zulke gebeurtenissen onderdeel zijn van een vooropgezet plan om Nederlanders bewust kwaad te doen. Die extremistische beweging stelt dat bij de overheid, de rechtspraak, bij kranten en tv-zenders, in de wetenschap, en bij grote bedrijven, een 'kwaadaardige elite' aan de knoppen zit, die uit is op totale wereldcontrole. Deze zogenoemde anti-institutioneel-extremisten stellen dat 'de elite' mensen wil onderdrukken, tot slaaf wil maken of vermoorden. En dat die elite daarom als vijand gehaat moet worden.

Sommige aanhangers zien de 'Great Reset' als de blauwdruk daarvoor. Dat is een voorstel van het *World Economic Forum* (WEF) om de wereldeconomie na de coronapandemie opnieuw op te bouwen op een manier die eerlijker is. Ook zeggen aanhangers dat 'de elite' de coronapandemie en de oorlog in Oekraïne heeft verzonnen, om 'het volk' bang en gehoorzaam te maken en zo hun 'grote plan' te kunnen uitvoeren.

De AIVD noemt dat wereldbeeld een narratief; een verzameling boodschappen met een verklaring voor dingen die gebeuren in de wereld. De voornaamste dreiging die uitgaat van het anti-institutioneel-extremisme is dat de verspreiding van het narratief over een 'kwaadaardige elite' de democratische rechtsorde waarschijnlijk ernstig ondermijnt op de lange termijn.

Waarschijnlijk een ernstige dreiging op de lange termijn

Het narratief ondermijnt de democratische rechtsorde ten eerste omdat het een wereldbeeld creëert dat feitelijk onjuist is. De AIVD ziet geen aanwijzingen dat op allerlei plekken in de overheid, de media en de wetenschap een elite werkt aan een geheim plan om de bevolking tot slaaf te maken of zelfs te vermoorden. Als extremisten dat toch zeggen en dit door andere mensen wordt geloofd, kunnen mensen hun vertrouwen verliezen in zulke instituties.

Dat kan onze manier van samenleven schaden. Want vertrouwen, zowel tussen burgers en overheid als tussen mensen onderling, is het fundament van onze democratische rechtsorde. Door het verspreiden van het extremistische narratief, dat feitelijk onjuiste informatie bevat, kunnen mensen de overheid en instituties gaan wantrouwen. Bijvoorbeeld als specifieke groepen mensen niet meer stemmen omdat ze de politiek niet vertrouwen, komen hun meningen en idealen in de politiek minder aan bod als er besluiten genomen worden over hoe dingen in Nederland moeten worden geregeld. Of als mensen niet meer geloven in onafhankelijke rechters, staat de legitimiteit van de rechtspraak onder druk.

Het narratief over een 'kwaadaardige elite' ondermijnt ook het vertrouwen tussen burgers onderling door te zorgen voor meer polarisatie - grotere meningsverschillen tussen mensen. En anti-institutioneel-extremisten trekken zich soms terug in eigen groepen en clubjes, en pleiten voor een parallelle samenleving zonder daarbij de Nederlandse wet- en regelgeving te willen accepteren.

Ten tweede is het narratief over een 'kwaadaardige elite' een bedreiging voor Nederland omdat individuele aanhangers erdoor aangespoord kunnen worden om geweld te gebruiken tegen mensen van wie ze denken dat die bij 'de elite' horen. Invloedrijke kopstukken die het narratief verspreiden zetten over het algemeen niet expliciet aan tot het plegen van geweld. Maar ze vertellen hun aanhangers wel dat zij in oorlog zijn met 'de elite'. Dat kunnen enkelen zien als rechtvaardiging voor geweld.

Vertegenwoordigers van instituties, zoals politici, journalisten en rechters, worden steeds vaker bedreigd en geïntimideerd. Hoewel het altijd moeilijk vast te stellen is of het één precies door het ander komt, wordt dit onder meer toegeschreven aan onrust over coronamaatregelen en de stikstofproblematiek. Deze bedreigingen hebben invloed op de wijze waarop deze vertegenwoordigers hun functie uit kunnen oefenen. Een aantal Tweede Kamerleden heeft bijvoorbeeld aangegeven dat zij vanwege het grote aantal bedreigingen weleens een standpunt voor zich houden. Zij kunnen hun werk niet in vrijheid uitvoeren. Zo wordt het functioneren van de democratische rechtsorde ondermijnd.

Hoeveel schade het narratief over een 'kwaadaardige elite' aanricht aan de democratische rechtsorde, hangt af van hoeveel mensen erin geloven en hoe lang het relevant gevonden wordt. De AIVD schat in dat op dit moment waarschijnlijk minstens honderdduizend Nederlanders in enige mate meegaan in dit narratief. Het is mogelijk dat deze groep nog groeit, omdat het verhaal aansluit bij andere extremistische boodschappen. Ook worden nieuwe gebeurtenissen door anti-institutioneel-extremisten steeds weer gezien als aanwijzingen voor het werk van een 'kwaadaardige elite'. De AIVD schat daarom in dat het 'kwaadaardige-elite-narratief' op dit moment waarschijnlijk het populairste narratief is onder extremistische groeperingen in Nederland.

Weerbaarheid verhogen en dreigingen tegengaan

Eén van de belangrijkste dingen die overheid, wetenschap, media en rechtspraak zelf kunnen doen tegen de dreiging die van het 'kwaadaardige-elite-narratief' uitgaat, is het vertrouwen van de samenleving (her)winnen. Daarvoor moeten ze zich betrouwbaar tonen en betrouwbaar communiceren. Dat is cruciaal.

Het gaat daarbij ook om het serieus nemen van tegengeluiden. Als instituties kritiek naast zich neerleggen of daar niet duidelijk over zijn, en dan toch fouten maken, zoals bij de toeslagenaffaire, dan beschadigt dit het vertrouwen van de burger. Dit versterkt de boodschap van anti-institutioneel-extremisten en vergroot de kans dat die landt bij burgers.

Hoe meer vertrouwen instituties wekken, hoe weerbaarder de samenleving is tegen extremisme. De AIVD is één van die instituties. De dienst moet zich daarom blijven bewijzen als betrouwbaar instituut dat bijdraagt aan de bescherming van de democratische rechtsorde en de overige nationale veiligheidsbelangen.

De AIVD vindt het belangrijk dat toezichthouders zoveel mogelijk publiekelijk over de dienst kunnen rapporteren, en dat journalisten vrijuit en kritisch over de AIVD kunnen schrijven. Het vertrouwen van de samenleving geeft de AIVD het mandaat zijn werk te doen.

De AIVD zal het onderzoek naar het anti-institutioneel-extremisme voortzetten en zowel overheidspartners als de samenleving blijven informeren over deze dreiging. Op deze manier worden de overheid, media, wetenschap en de samenleving geholpen bij het herkennen en tegengaan van het anti-institutioneel-extremisme.

Dat is extra belangrijk in de context van anti-institutioneel-extremisme. Want de AIVD heeft de wettelijke taak die te onderzoeken. Dat gebeurt op basis van dezelfde uitgangspunten als het onderzoek naar links-, rechts-, of islamitisch-extremisme. Het doel is altijd om inzicht te krijgen in een dreiging, zodat anderen (beter) in staat zijn die dreiging tegen te gaan.